

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ И КОЛЕДАРСКИ БЛАГОСЛОВИИ ОТ ПРИДУНАВСКА БЕСАРАБИЯ КАТО ИЗВОР ЗА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА КУЛТУРА

Наталия Стрезева

“... Напуснал свидните Балкани
не за да търси лек живот,
а българин да си остане
и да опази своя род!”

Нико Стоянов
“Българин да си остане”¹

Българското присъствие в южните части на сегашните държави Молдова и Украйна е отбелязано още в ранното Средновековие. Поради различни причини българите, живеели тук до XVIII в., са били асимилирани от други по-многобройни етноси, живеещи в този регион². През XVIII – XIX в. заселването на българите в районите на Южна Украйна и Молдова е по-масово. Запазването на българското им самосъзнание се дължи на различни фактори: компактност на българското население; традициите, пренесени от България; общата православна вяра, която изповядвали българите и заобикалящите ги етнически групи; принадлежността на българите като част от южните славяни и на новото им етническо обкръжение към славянската общност и др.

Календарните празници като фактор, съдействащ за запазването на етнокултурната идентичност на българите от южните части на Украйна и Молдова, са още слабо проучени, а те са един чудесен извор за разкриване на българската народна култура, за промените, които тя търпи в обкръжението на други култури. Описание на календарните празници на българите от този регион намираме в изследванията на Н. С. Державин, Л. В. Маркова, Л. А. Демиденко³. Теренните материали, събрани от съвременните изследователи, частично са въведени в научния оборот. Те засега са фрагментирани.

Настоящото съобщение си поставя две цели: първо да систематизира теренните изследвания, свързани с тази тема. Материалите са събрани от автора през периода 1997 – 1999 г. в селата Заря, Саратовски район; Главани, Задунаевка, Арцизски район; Виноградное, Нови Трояни, Огородное, Червеноармейское, Болградски район⁴. Второ да се анализират обичаите и обредите в сравнение с тези у българите в България и у други славяни, за да се провери доколко са запазени традициите и какво е мястото на иновациите в новата им обкръжаваща среда.

Предмет на това изследване са коледните обичаи в горепосочените села. Коледно-новогодишните празници са изключително обредно наситени, тъй като те са свързани с началото на нова трудова и слънчева година. Затова ритуално-магическите действия на българина, както навсякъде в България, така и в Бесарабия, предавани от поколение на поколение, са свързани с къщата, семейството, стопанството и целият осигуряването на благополучие. Коледа се чества още преди налагането на християнството като празник на Бога-слънце, но по-късно той се пренасочва към славата на Млада-Бога, т.е. Исус Христос. По тази причина в коледната обредност намираме и езически, и християнски елементи.

Коледа (25 декември/7 януари) започва още предишния ден – *срещу Коледа* (2, 3), *Святий вечер* (1), *Малка Колда* (6). През деня жените приготвят специалните обредни храни за бѣднивечерската трапеза. Докато трае това⁴ из село трѣгват малки коледарчета – деца от 6-7 до 10-12 г., събрани на групички, с преметнати торбички и тояжки, обикалят по домовете и викат: “Коледа! Славите ли Млада Бога?” (1) и пеят:

Стани, станинине,	добри гости – коледари.
стани, господине,	Дай един шай (паричка)
утурете, утключете,	и един кравай!(5)
че ви идим добри гости,	

Мъничките ходят и със звезда (5, 6, 7) – украсен дървен кръг или звезда, в средата на която има икона на Света Богородица, звънче и кандилце. Влизат, застават срещу иконата и пеят песни, изпълнени главно с християнски мотиви. За добрите пожелания стопаните ги даряват с кравайчета, бонбони, бисквити, парички и др. Срещу Коледа се пеят и обредните хлябове – *боговица*, *боговичка* с пластична украса от самото текст – кръст и четири топчета отгоре (4), от които се дава сутринта на животните – да се въдят повече. За големите коледари се правят големи краваи най-често от *паксено* (козуначено) тесто с допълнителна украса отгоре. Момите се състезават коя ще направи по-красив кравай, защото уменията им след това ще се коментират из село. Не са забравени и малките коледарчета, за които се правят малки кравайчета. За трапезата се приготвят най-различни постни ястия: *кишкек* (варено жито), фасул, картофи, зеле, тиквеник и др. Освен наготвеното се слага лук, чесън, орехи, мед (за който се вярва, че лекува), туршия, запазени от лятото плодове. Изобилието на трапезата се асоциира в съзнанието на българите с бъдещото плодородие на земята им. Някъде (3, 4) смятат, че ястията трябва да са 12 на брой – “за да ти е пълен всеки месец през годината”.

В село Огородное под масата задължително се слага някакъв инструмент (брадва, чук или др.) – “за охрана, за крепост на къщата”. Най-възрастният непременно прекаждава, като започва от трапезата, обхожда всички помещения в дома и стопанските постройки в двора – за очистване от зли сили. Тамянт се слага върху специална *кадилница* (1, 6, 4), *темялница* (3), *теменушка* (5) или *огрибка* (1) – “защото тя е най-чиста”. Освен тамяна се носи една паничка със сурово жито, в която има три глави чесън (5) и свешица. Взема се и *боговица*. В някои села (2, 5) свешта и тамянт се пазят⁶ от Игнажден, като с тях се кади три пъти: срещу Игнажден, Коледа и Нова година (както е в някои райони на Северозточна България). В останалите села (1, 2, 4, 6, 7) със свешта и тамяна се кади срещу Коледа, Нова година и Йордановден. След това те се слагат в житото, предназначено за посев (2, 3). Като кади, стопанинът движи ръката си отдясно наляво (както се сее жито и както се коси) и благославя: “Дано да имаме повече теленца, прасенца, пиленца, кончета и др.” (3).

Преди да започнат да вечерят, всички сядат на колене и се кръстят (1), най-старият чете молитва. Канят Господа или Света Богородица на вечеря. Това е единствената обредна трапеза, на която в цялото ни българско етническо землище се канят Бог или Света Богородица. Това още веднѣж показва какво голямо значение е отдавал българинът на бѣднивечерската трапеза⁸. Боговицата не бива да се реже – чупи се и се дава на всекиго. Най-напред се взема от вареното жито, чрез което най-вероятно българинът изразява почит към умрелите. Със същата цел се раздават и кравайчета на комшиите. От житото се хвърля нагоре с думите: “Дай Боже, да се роди”. Смята се, че зърната са надарени с магическа сила и ще донесат желания урожай. Във Виноградное сядат рано да вечерят – за да узреят рано житата. От трапезата не бива да се става – за да не стават *клочките* (квачките) от яйцата. С част от суровото жито сутринта се хранят кокошките в кръг⁹.

При преселниците в Бесарабия още през XIX в. отпада един от характерните елементи на коледната обредност – горенето на бѣдника¹⁰. Само един информатор си спомня, че като малък е виждал дядо му да слага тази вечер голямо дърво в огъня, което трябва да пуши цяла нощ. Кандилото трябва да гори и е задължително да има буден човек, да го пази да не угасне.

Коледната обредност у бесарабските българи от посочените села е изпълнена с различни вярвания и гадания, което е характерно за всички славяни¹¹. Вярва се, че новороденото в тази нощ дете е много щастливо (2, 6). Вярва се, че през нощта животните говорят и предсказват бъдещето на семейството, но който ги чуе – умира. Гадае се по далака на прасето – “дали зимата ще е напред или назад” (2, 4)¹², за плодородието през годината с 12 люспи лук и сол. Момите гадаят за женитба като скриват под възглавниците си бяло платно и ножица, с три глави лук или чесън и др. Сутринта, връщайки се от църква, най-възрастната жена чука *по джамата* (прозорца) и вика: “Ставайте, момиченца и момченца, че Коледа дойде – ша ядем пекано прасенце”. Тогава се разговява със свинско.

Друг съществен компонент от коледната обредност е обичаят коледуване, което се подготвя месец напред през *колашките посты*. За разлика от източните славяни, където в обичая участват момци или девойки¹³, тук коледуват само момци (15 - 25-годишни) – *коледари* (2, 4, 5), *коледници* (1), организирани в групи от 4 до 12 човека – *куди* (2, 4, 5), *коледарници* (6). Те си избират водач – *куда* (1)¹⁴, *цар* (7), *поп* (5), *станеник* (2, 3, 4, 6) – най-често женен мъж, който трябва да знае най-много песни и *богуславката*. Той може да си има *помощник* (3), *даскал* (5). За разлика от България тук в коледарската дружина и *котките* (1, 3, 4), и *магирето* (5) имат еднаква функция – да носят подаръците. От останалите коледари едните пеят само преди да се влезе вкъщи (*по цѣклата*), а другите – вкъщи. Облеклото за цялата дружина трябва да е еднакво – черни шуби, шапки, чизми (1, 7). Те могат да бъдат просто пременени (2, 3, 4, 6). Момите ги даряват с китки, пера, венци. Познато е ходене с “коза” (1, 7), което вероятно е румънско влияние¹⁵.

Преди да трѣгнат из село да коледуват – гърмят с пушка (1) или отиват в църквата да вземат благословия от свещеника (4). След това до сутринта обхождат домовете в предварително определена за тях махала. Стопаните ги посрещат с радост, а те им пеят различни песни. Задължително има песни, които се пеят по пътя, в двора или *по цѣклата* (5) – в тях има молба към стопанина да им разреши да продължат коледуването. Най-често, ако има мома, стопанинът ги кани вкъщи, където ги черпи и угошава, но понякога те продължават да пеят пред вратата, а стопаните излизат да ги даряват в двора. Ако стопанинът пожелае може да се пее на всеки член от семейството. Коледните песни са като заклинание, като молитва към

Бога, предназначени да донесат заедно с останалите обреди желаното благополучие:

... Я станете, че отворете,
кобилите се разкончеха
се конченца – чакълченца.
Я станете, че отворете,
кравите се разтелиха

се теленца – лумпанчанца.
Я станете, че отворете,
ювцете се разагнаха
се агънца – шарунченца ... (4)

Освен български песни се пеят и други – “Рождество”¹⁶ – на руски (1, 3), “Мош крачун” (5) – на румънски и др. Песенният репертоар на бесарабските българи е изключително богат и разнообразен, за което говори и капиталният труд на Н. Кауфман¹⁷.

За добрите пожелания стопаните даряват коледарите със сланина, сирене, *бахур* (кървавица), пари и др. Те получават и пригответия за тях вит-превит кравай. Водачът го поема с две ръце и започва *богуславката*, която се произнася като скороговорка или речитатив. Най-напред благословникът съобщава, че те много дълго са пътували и са минали през куп прегради: “... Що сми пътя пътували, пълни друму друмували, смилен китки потрошили, дорде дойдем до тоо нашия стар станенин господин ...” (3) или “Скочи, Боже, да поможе, че поведе сабър момци, сабър момци коледници, тъз вечер на Коледа. Темни ноши полуноши, гъсти калове прегазили, черни ботуши оцапали, башмаци калпаци порушили, сминни китки потрошили ...” (4). Но най-после коледарите преминават всички препятствия, стигат до стопанина, който с радост ги посреща: “... стана, стана тоз наш станеник господеник, по-малко са му потропали, повече са му похлопали, от постеля дигнали, от съня събудили. Той си стана гологлав, бос на крака, че наметна синьо сукно, до земя, ямурлук до пояс! Амин! Синджир-у права ръка – златна бъкличка с руйно вино, в лява ръка – тънка сабя, чифтя пишови. Че излезе до негови чимшир порти и утгуваря: “Хей ви вази, сабър момци, сабър момци – коладници, ку сви добри хора, ша ва даря със златна бъкличка – руйно вино. Ку сви зли хора, душмани хора, ша ва даря с тънка сабя чифтя пишофи!” Амин! И те му утгуварят: “Ой та тебе наш стар станеник – господеник, ние дойдохме тъз вече да те славим – благославим, да ти расне порасне мъжка рожба – млад Иванчо”. Той са радва юбрадва, че извади китка на кинтаря си и отключи негови чимшир порти. Амин! Че ги въведе поведе, по негови равни двори станенишки – господенски, че ги качи на Божа велик чардак, угости ги варено свинско, напои ги руйно вино, че ги дари с добра дарба, Дарбата беше вит-превит кравай, на кравая злато и сребро – кръст дукато! ...” (4).

Следва благопожеланието домакинът получава плодородие като дарба за дарба: “... тоо нашия брат станеник, дету на дари тъз дарба, да го дари вишен Господ рожбички роднички, вакли овчички, бързи кобилки. Бягна шо бягна, стигна шо стигна – Млада Бога на високата могила, дето делба делеше, на кого му прати лъчижка, на кого паничка, на тоо нашия брат станеник – кило и полвиничка ...” (6). Понякога благословникът се стреми да развесели къщата, като разказва интересни житейски случки: “... Той си имаше една ми синка, той се думаше: “Расни ми, синко, порасне, да излезеш като елен тритак, като петел през праг, да идиш в гъста гора зелена, да извиеш вита струнка, да издоиш белобрада козица, белокрака овчица, да подсириш сирене, да го давиш по пътници, по друмници, да идат в Рай – Божи дом да казват: “Бог да прости!” Бош дукатуци! Амин!

Той си имаше две лиси кобилки – по небе фърчаха, по земя търчаха, че ги загони, не извил вита струнка, не издоил белобрада козица, белокрака овчица, най ги завърнал татък

долу – дето моми платне белат, млади булки – тънко дари, че са обля на един дрянуп кривак да свири с мирен кавал, че ги лъга – прелъга, че платната прегорна, тънко дари пресушиа. Тиянти майка люто къляха: “Да даде Госпуд диде в Троскут, да даде Госпуд диде в Шумата да го убие чума!”. Той не отиде в Троскут да го убие Госпуд, не отиде в Шума да го убие чума, най-излезе на един зелен синор, че излезе един зелен гущер. Той го ухапа за долната *джуна*, тя му затека горната *джуна*! Дружина, бош дукатуци! Амин!” (3)

Като излизат от къщата коледарите пожелават: “Ковку звезди в синьо небе товку здрави в тази къща!” (3, 4)

В повечето села коледарите оставят подарените краваи в къщите на няколко моми, а на сутринта обикалят и ги събират. Роднините на ергена пък могат да отрежат парче от кравая и да го занесат на момата заедно с други подаръци или да раздават на близките си, като обсъждат уменията ѝ (4) – обред познат и в други села в Бесарабия¹⁸.

Със събраните пари и част от подаръците коледарите ходят да палят *паллеи* (3) в църквата. На църква се ходи три дни.

Коледарите организират и хора.

Бесарабските българи запазват общия смисъл на коледните обичаи и обреди със специфичното преплитане в тях на два пласта – езически и християнски. Те са насочени към обезпечаване на добра бъдеща реколта, плодovitост на животните и благополучие на себейството. Пазят се основните лементи на коледните обичаи, познати в цялата българска етническа територия – наличие на обредна трапеза срещу празника, коледуване, гадания и предсказания, като някои от тях се пазят по-дълго, отколкото в България. Например: коледуването – макар и не толкова масово, претърпяло някои изменения, съществува и сега. Вече в повечето случаи коледуват деца, но все още има села (2, 4), където коледуват ергени.

Добре са застъпени и обичаите, свързани с култа към предците – наличието на варено жито на трапезата, раздаване на кравайчета на комшиите срещу Коледа.

Почти цялостно се запазват коледните благословии.

За близост с общобългарската коледна обредност говорят и отпадналите вече, но битували дълго време сред преселниците в Бесарабия, важни елементи – обичаят бѣднивечерската трапеза да се слага на пода върху слама; вече липсват обичаите, свързани с бѣдника; тамянтъ също вече не се слага върху палешника на ралото, все още характерно за България.

За запазване на националната обредна традиция говори и фактът, че чуждите влияния са малко и имат локални прояви – ходене със звезда (молд.)¹⁹, ходене с “коза”, изпълняване на коледни песни на румънски²⁰ и руски език.

Описаните коледни обичаи и обреди при българите преселници отразяват не само общи национални особености, но и специфики, свързващи ги с определени региони на българското етническо землище. Представените факти дават основание да се твърди, че коледните обреди и обичаи на преселниците в украинската част на Бесарабия са идентични с тези в Източна и Югоизточна България²¹. В тази насока трябва да се тълкува по-малко застъпеното маскиране и по-бедния асортимент на обредните хлабове – елементи, по-характерни за Западна България.

Бележки

¹ Алманах “Родолубец, С., 1994, с. 201.

- ² Грех, И., Червенков, Н. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще, С., 1993.
- ³ Державин, Н. С. Болгарские колонии в России, С., 1914; Маркова, Л. В. Некоторые наблюдения над развитием календарной обрядности болгар междуречья Прута и Днестра – Известия на етнографски институт и музей, кн. 9, С., 1968; Демиденко, Л. А. Культура и быт болгарского населения в УССР, Киев, 1970.
- ⁴ По-нататък в текста: 1 – с. Заря, Саратовски район; 2 – с. Главани, Арцизски район; 3 – с. Задунаевка, Арцизски район; 4 – с. Виноградное, Болградски район; 5 – с. Нови Трояни, Болградски район; 6 – с. Огородное, Болградски район; 7 – с. Червоноармейское, Болградски район. Интервюирани са общо 76 информатора на възраст от 24 до 80 години.
- ⁵ В селата Главани и Червоноармейское малките коледарчета ходят сутринта на Коледа, а в село Заря – и вечерта, и сутринта.
- ⁶ Някои информатори смятат, че всеки път се кади с нов тамян, но с една и съща свещ.
- ⁷ Атанасов, К. Обредната роля и значението на трапезата в коледните празници на българи и румънци. – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура, Т. 3, С., 1994, 51 – 52.
- ⁸ Калоянов, А. Славите ли Млада Бога, Велико Търново, 1992, с. 21.
- ⁹ Михайлов, И. В. Хозяйство и быт болгар Бессарабии в XIX в. (в ръкопис – архив на с. Виноградное).
- ¹⁰ Колев, Н. Календарни празници и обичаи у българите в Бессарабия и Южна Русия. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том втори. Велико Търново, 1993, с. 251.
- ¹¹ Романска, Цв. Славянските народи, С., 1977, с. 197.
- ¹² Стрезева, Н. Празнично-обредната система на населението от с. Главан, Бессарабско. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том четвърти. Велико Търново, 1995, с. 364.
- ¹³ Романска, Цв. Цит. съч., с. 203.
- ¹⁴ Динчев, К. Фолклорът на едно бессарабско село като част от българската история и етнокултура. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том пети. Велико Търново, 1996, с. 354.
- ¹⁵ Бонева, Т. Традиция и иновация в културата на две български села в Украйна. – В: Украйна і Болгарія: віхи історичної дружби, Одеса, 1999, с. 215.
- ¹⁶ Динчев, К. Цит. съч., 355 – 356.
- ¹⁷ Кауфман, Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдовска ССР, С., 1982, 433 – 586.
- ¹⁸ Сорочяну, Е. С. Зимняя календарная обрядность болгар юга Молдовы и Одесской области середины XX века. – В: Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины, Кишинёв “Штиинца”, 1995, с. 99.
- ¹⁹ Колев, Н. Цит. съч. С. 251.
- ²⁰ Пак там, с. 251.
- ²¹ Бонева, Т. Цит. съч. С. 215.